УДК 94 (477): 11 (477)

Прокин А. В.,

e-mail: andrprokip@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7941-9909, Researcher ID: AAE-9107-2019

к.і.н., провід. наук. співр., Львівський історичний музей, м. Львів

УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ НА ХОЛМЩИНІ ТА ПІДЛЯШШІ У 20–40-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. У дослідженні аналізується діяльність української кооперації на Холмщині та Підляшші у 20-40-х рр. XX ст. Порівняно з Галичиною, розвиток української кооперації на цих землях відбувався дещо повільніше, що значною мірою зумовлювалося низькою національною свідомістю місцевого українського населення. Активізації кооперативної роботи сприяло утворення Холмсько-Підляшського комітету організації кооперативів. Зазначено, що розбудові українського національно-культурного, у тому числі кооперативного життя на Холмщині та Підляшші заважала антиукраїнська політика Польщі. Чи не єдиною українською кооперативною установою на північно-західних землях, яка підтримувала організаційні та ділові зв'язки з Галичиною був Український Кооперативний Банк у Холмі. Значну увагу приділено розвитку пасічницької кооперації як важливої галузі в загальній системі української кооперації на північно-західних землях. Пасічництво як галузь господарської діяльності в Україні, найбільш активно розвивалося на землях Холмщини та Підляшшя, адже їх лісові простори особливо добре надавалися для його розвитку. Зокрема, розглядається діяльність пасічницького кооперативу «Рій» в складних умовах німецького окупаційного режиму.

У 1940 році з огляду на несприятливі обставини, що склалися тоді в радянському Львові, пасічний кооператив «Рій» переніс свою діяльність до окупованого німцями Холма. Натхненником відродження львівського кооперативу на Холмщині став визначний фахівець пасічницької справи М. Боровський, який тривалий час очолював дирекцію львівського «Рою». Скликані загальні збори пасічників вирішили відродити колишнє об'єднання. Вони швидко почали об'єднуватися у цьому кооперативі і вже на перший рік свого існування холмський «Рій» нараховував сотні членів з Білої Підляшської, Володави, Холма, Грубешева, Томашева, Красностава і Белза.

Ключові слова: Холмщина, Підляшшя, Холмсько-Підляшський комітет організації кооперативів, Український кооперативний банк у Холмі, Генеральне Губернаторство, Люблінський дистрикт, кооперація, кооперативи, пасічництво.

Prokip A. V.,

e-mail: andrprokip@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7941-9909, Researcher ID: AAE-9107-2019

Ph.D. in History, senior research worker, Lviv historical Museum, Lviv

UKRAINIAN COOPERATIVES IN KHOLM LAND AND PIDLASIE IN 20–40-IES OF XX CENTURY

Abstract. The study analyzed the activity of Ukrainian cooperatives in Kholm land and Pidlasie in the 20-40-ies the twentieth century. Compared to Halychyna, the development of Ukrainian cooperation on these lands was somewhat slower, which was largely due to the low national consciousness of the local Ukrainian population. The formation of the Kholm-Pidlasie Committee of the organization of cooperatives contributed to the intensification of cooperative work. It was noted that the anti-Ukrainian policy of Poland was hindered by the development of Ukrainian national-cultural, including cooperative life in the Kholm land and Pidlasie. Almost the only Ukrainian cooperative institution in the northwestern lands that maintained organizational and business ties with Halychyna was the Ukrainian Cooperative Bank in the Kholm. More attention is paid to the development of the beekeepers cooperation as an important industry in the General system of Ukrainian cooperation in the North-

Western lands. Beekeeping, as a branch of economic activity in Ukraine, developed most actively in the lands of the Kholmshchyna and Pidlasie, as their forest areas were especially well-suited for its development. In particular, it discusses the activities of the beekeepers cooperative "Swarm / Riy" in the difficult conditions of the German occupation regime.

In 1940, in view of the unfavorable circumstances at that time in Soviet Lviv, the cattle cooperative "Riy" transferred its activity to the German-occupied Hill. The inspiration behind the revival of the Lviv cooperative in the Kholmshchyna was the prominent beekeeping specialist M. Borovsky, who for a long time headed the Riy's directorate of Riy. The convened general meeting of the beekeepers decided to revive the former unification. They quickly began to unite in this cooperative, and for the first year of their existence, the "Riy" Hill consisted of hundreds of members from Bila Pidlasie, Volodava, Kholm, Hrubeshiv, Tomashiv, Krasnostav and Belz.

Keywords: Kholm land, Pidlasie, Kholm-Pidlasie Committee of the organization of cooperatives, Ukrainian Cooperative Bank in the Kholm, Governorate General, district of Lublin, co-operation, co-operatives, beekeeping.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-8510-2019-16-19>

Постановка проблеми. Розвиток кооперації на північно-західних українських землях Холмщини та Підляшшя відбувався дещо повільніше ніж, наприклад, у Галичині, що значною мірою зумовлювалося загалом низькою національною свідомістю місцевого українського населення та відсутністю тут ідейного проводу. [18, с. 489]

Один з дослідників історії українського Підляшшя В. Машківський з цього приводу писав наступне: «Є ще й досі на Підляшші чимало таких сіл, де населення говорить по-українськи, попри мову задержало в цілості й українські звичаї і свій первісний побут, але не має українського національного почуття і стоїть осторонь від українських національних організацій». [9, с. 5] Відомий український суспільно-політичний діяч, письменник О. Назарук, у своєму нарисі «Вакаційні враження з подорожі по Волині і Холмщині», характеризуючи холмшаків, зазначав, що вони «уважають себе культурнішими від Волиняків. Може і рацію мають. В усякому разі кепська опінія про Волиняків походить відти, що з Холмщиною сусідусе Любомльський повіт, найбідніший і найтемніший. Холмщани від мешканців того повіта заможніші і більше освічені». [21, арк. 15]

Постановка завдання. Метою даної публікації є дослідження розвитку української кооперації на Холмщині та Підляшші, особливо її пасічницької галузі як найбільш динамічної на загальному тлі розвитку кооперативного руху цих земель у 20-40-х рр. минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика частково висвітлена у працях таких сучасних дослідників як О. Вербова [2], С. Гелей [18], Є. Козакевич [6], Г. Купріянович [8], У. Мовна [10], І. Фур [20] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значною подією для активізації кооперативного руху на Холмщині та Підляшші міжвоєнного періоду став кооперативний з'їзд, що пройшов у Холмі в червні 1928 р. На з'їзді сформовано Холмсько-Підляшський комітет організації кооперативів. У 1929 р. в його підпорядкуванні працювало 57 українських кооперативів з Томашівського, Володавського, Грубешівського та Більського повітів. [18, с. 490]

Через антиукраїнську політику Польщі, розбудова українського національного життя на Холмщині та Підляшші значною мірою утруднювалася, а подекуди ставала просто неможливою. Тут українці не мали жодних шансів засновувати власні школи, навіть приватні, заборонялася українська культурно-просвітницька діяльність, зокрема, було ліквідоване товариство «Рідна Хата» з усіма його відділеннями. Поляки не залишили у спокої й українську Церкву. З загальної кількості 390 церков на Холмщині і Підляшші, що існували станом на 1 серпня 1914 р. упродовж міжвоєнного періоду поляки знищили 190, перетворили на костели 150. Лише у найбільш трагічному для української Церкви 1938 році поляки знищили 115 церков. До 1939 р. на Холмщині залишилися всього 51 церква. [11, с. 280]

Такі ж переслідування відбувалися і в кооперативній ділянці – українську кооперацію Холмщини та Підляшшя у 1920-1930 рр. віддано під загальне керівництво польських кооперативних союзів «Рольнік» та «Сполем», в українських кооперативах введено польське діловодство та польську мову.

Чи не єдиною українською кооперативною установою на північно-західних землях, яка підтримувала організаційні та ділові зв'язки з Ревізійним Союзом Українських Кооперативів (РСУК) у Львові,

утримувала в себе українське діловодство, тоді, коли інші кооперативи запровадили польське діловодство й послуговувалися польською мовою став Український Кооперативний Банк в Холмі заснований 1927 р. [5, с. 3]

У 1939 р., з приходом на ці землі нового окупанта – гітлерівської Німеччини, а також у зв'язку з радянською окупацією більшої частини західноукраїнських земель, ситуація для української кооперації на Холмщині та Підляшші тимчасово покращилася. Розгорнули свою діяльність союзи кооперативів Холмщини та Підляшшя, яких нараховувалося 7 – у Білій Підляшській, Володаві, Холмі, Грубешеві, Белзі, Томашеві, Тарногороді. Першими їх членами стали в українських селах Холмщини та Підляшшя низові кооперативи загальної закупівлі та збуту, що раніше з примусу входили до складу польських кооперативних союзів «Рольнік» і «Сполем».

Кількість українських низових кооперативів Люблінського дистрикту Генерального Губернаторства станом на середину 1942 р. складала 553, з них 490 – це були кооперативи по закупівлі та збуту, 15 молочарських кооперативів, 20 кредитних, 9 міських та інших. [3, с. 3] Кількість членів українських кооперативів Холмщини та Підляшшя у середині 1942 р складала 44 000 осіб. [14, с. 1]

На Холмщині діяв потужний Союз Українських Кооперативів (СУК), який об'єднував 111 низових кооперативів Холмського повіту з загальною кількістю 23 132 членів. [16, с. 4] На Загальних зборах СУК, що відбулися 27 грудня 1942 р. наголошувалося, що «як в ділянці торговельній так і організаційній СУК має багато позитивних досягнень і як одинока українська повітова господарська установа, сповняє на Холмщині велике завдання, підвищуючи добробут місцевого українського населення не тільки матеріальний, але й духовий. В ділянці підвищення духовного добробуту СУК:

- 1) надає постійну допомогу УЦК (Українському центральному комітету – П. А.), УДК (Українському допомоговому комітету – П. А.) і УОТ (Українському освітньому товариству – П. А.) в Холмі;
- 2) оплачує господарчого референта при УДК;
- 3) призначає багатьом учням з Холмщини, що навчаються у вищих і середніх школах шкільні субвенції;
- 4) організовує фахові кооперативні курси;
- 5) надає допомогу різним товариствам, інституціям, особам, які працюють в культурно-просвітній сфері.

І все це робить СУК при дуже малих засобах власних капіталів, власної готівки, витримуючи дуже сильну конкуренцію сильних економічно й організаційно місцевих польських інституцій». [16, с. 4]

Кооператори Підляшшя об'єднувалися в Підляшському Союзі Кооперативів, до якого у 1939-1940 рр. належало 68 низових кооперативів. [4, с. 3]

Одним із видів кооперації, що найбільш активно розвивався на Холмщині та Підляшші стало пасічництво – важлива галузь господарської діяльності в Україні, яка брала свої початки з глибини віків. Найдавніша його стадія – бортництво у лісових місцевостях Волині та Полісся дожило аж до ХХ ст. Завдяки П. Прокоповичу та його геніальному винаходу – рамковому вулику, в Україні розвинулося промислове пасічництво. У ХІХ ст. з'явився новий тип пасічника-промисловця. Швидкими темпами стали утворюватися промислові пасіки. До 1914 р. Україна виробляла до 40 млн. кг меду щорічно. [15, с. 5]

На західноукраїнських землях міжвоєнного періоду розвитком пасічництва займалося товариство «Сільський господар», при якому діяла пасічницька секція. В 1926 р. у Львові почав діяти кооператив «Рій», організований Є. Архипенком. У 1930 р. виникла Подільська Пасічницька Спілка в Тернополі, а на Закарпатті діяв Союз Підкарпатських Пчолярів, до складу якого входило 35 товариств та 1 180 членів. [1, с. 104-105]

Лісові простори північно-західних українських земель – Холмщини та Підляшшя особливо добре надавалися для розвитку пасічництва. Видатний український кооператор, ідеолог кооперативного руху Є. Храпливий, даючи економічну характеристику регіону, зазначав, що «Холмщина та Підляшшя – це аграрні землі, основою господарської діяльності на яких є сільське господарство і лісівництво. Промисловість розвинута слабо і то тільки така, що пов'язана з переробкою сільськогосподарської продукції або продукції лісівництва. Ця територія не утворює єдиної господарської області, а ділиться на три великі округи:

- 1) Холмсько-Томашівська височина або власне Холмщина;
- 2) Підляшшя;
- 3) Білгорайщина». [19, с. 4]

Завдяки сприятливим природньо-кліматичним умовам пасічницька галузь кооперації на Холмщині та Підляшші знайшла добре підґрунтя для свого розвитку. Однак, існування цієї важливої галузі кооперації,

як і всієї української кооперації на північно-західних землях загалом стримувалося ворожим ставленням до всього українського зі сторони польської влади.

Ситуація дещо змінилася з приходом на ці землі нового окупанта – гітлерівської Німеччини. У 1940 р., з огляду на несприятливі обставини, що склалися тоді в радянському Львові, пасічний кооператив «Рій» переніс свою діяльність до окупованого німцями Холма. Натхненником відродження львівського кооперативу на Холмщині став визначний фахівець пасічницької справи М. Боровський, який тривалий час очолював дирекцію львівського «Рою». [10] Скликані загальні збори пасічників вирішили відродити колишнє об'єднання [7, с. 13.]. Вони швидко почали об'єднуватися у цьому кооперативі і вже на перший рік свого існування холмський «Рій» нараховував сотні членів з Білої Підляшської, Володави, Холма, Грубешева, Томашева, Красностава і Белза. «Спрагнені своїй становій організації пасічники як бджоли до вулика почали єднатись в цій кооперативі», - зазначалося у кооперативному часописі «Холмська земля». [16, с. 10]

За неповні три роки кооператив «Рій» об'єднав 3 300 членів, створив власні фонди для кооперативної праці. Станом на 1942 р., у Холмі кооператив «Рій» мав 2 крамниці, майстерню вуликів, підприємство з виробництва воску, орендував бл. 2 га городу і саду, де була й пасіка «Рою».

У містечку Грубешів «Рій» організував власну філію, а в інших повітах Холмщини – делегатури. Кооператив обслуговував у першу чергу пасічників, потім садівників та городників, продавав селянам різноманітне пасічне, садівничо-городниче та гоподарське приладдя, вулики, віск, щепи, насіння тощо, а для міста – ярину, овочі, мед на картки.

У кооперативі працювало бл. 20 осіб, переважно холмщаків. Кооператив «Рій» став постачальником цукру для доживлення бджіл усім пасічникам Холмщини, займався збором і продажем меду на переробні підприємства Генерального Губернаторства. [16, с. 10]

Кооператив збирав також визначену німецькою окупаційною владою кількість меду (контингент) на користь держави. З впровадженням 1943 р. у Генеральному Губернаторстві посади інспекторів пасічників при Хліборобських Палатах, Холмщина отримала 4-х інспекторів з пасічництва та по 40-50 контролерів здоров'я бджіл на кожен повіт.

Пасічники Холмщини та Підляшшя виписували пасічницькі часописи, слухали пасічницькі курси та лекції, постійно працюючи над підвищенням й вдосконаленням своєї кооперативної фаховості та професійності. Станом на 1943 р. у Холмщині нараховувалося 1 880 пасічницьких господарств, з них у товаристві «Рій» було 1 340.

В 1943 р. німецька окупаційна влада організувала чергову планову здачу (контингент) меду, якою на Холмщині займалися кооператив «Рій» у Холмі та Грубешеві й Союз Українських Кооперативів у Володаві. Акція з прийому меду тривала з 13 липня до 30 вересня 1943 р. При здачі меду зараз же на місці видавалося по 1,50-2,50 кг цукру за кожний зданий кілограм меду. [12, с. 6]

За невиконані норми здачі продукції (контингенти) окупанти застосовували жорсткі каральні заходи. Дошкуляли українцям й банди польських націоналістів, які знищували людей та майно населення.

Із наближенням фронту, пасічницька галузь кооперації на Холмщині та Підляшші піддалася такому ж тотальному руйнуванню, як і на інших українських землях. Друга світова війна негативно вплинула на розвиток бджільництва. У 1948 р. в Україні залишилося тільки 20 тис. пасік й лише бл. 500 тис. вуликів. [1, с. 104-105]

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, український кооперативний рух на Холмщині та Підляшші діяв у складних умовах німецької окупації та польського терору, не маючи планової розбудови та відповідних засобів для розвитку. На цьому загальному тлі більш ефективною видавалася діяльність пасічницької галузі кооперації, що утримувала високі темпи розвитку, незважаючи на воєнну розруху та репресії проти українського населення Холмщини і Підляшшя, як зі сторони німецької влади, так і з боку польських шовіністів.

Дослідження історії українських етнічних земель, зокрема історії Холмщини та Підляшшя, вивчення розвитку кооперативного руху цього регіону мають стати для наших науковців пріоритетними, адже дані землі, попри різноманітні політичні колізії, були й залишаються бути невід'ємною складовою частиною українського національного організму. Як зазначав О. Назарук «Там у Холмі, на горі Данила, відчув я дуже виразно те враження, з яким віруючий магометанин підходить босо до Мекки і Медини, святих для нього місць пророка ісламу... Билося гаряче серце моє, билося на думку, що йду подвір'ям, яким ходив один з найбільших володарів української землі, один з найбільших умів її, що думали над її добром, на думку, що тут на сім місці була столиця наша, де рішалася доля нашої землі і народу її». [13, с. 4]

Дана проблематика є, на нашу думку, перспективною й потребує подальших ґрунтовних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боровський М. Бджільництво / М. Боровський // Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – Львів, 1993.
2. Вербова О. Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848-1944 років / О. Вербова / . – Львів, 2009.
3. За економічну розбудову Холмщини і Підляшшя // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 21 лютого. – Ч. 8.
4. За нове Підляшшя. Підляський союз кооператив // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 21 лютого. – Ч. 8.
5. За розбудову холмської кооперації // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 22 серпня. – Ч. 32.
6. Козакевич Є. Розвиток українського кооперативного руху в Польщі (1918-1939 pp.) / Єжи Козакевич // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazol=20040209&n=2&y=2004>.
7. Красва пасічницька кооператива «Рій» в Холмі // Український Пасічник. – Львів, 1942. – Ч. 1. – С. 13.
8. Купріянович Г. Призабута сторінка історії української кооперації: український кооперативний рух на Холмщині та Південному Підляшші у міжвоєнний період / Г. Купріянович // IV міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. II. – Одеса-Київ-Львів, 1999.
9. Машківський В. Підляшшя – українська земля / Володимир Машківський // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 4 липня. – Ч. 27.
10. Мовна У. Діяльність першого українського пасічницького кооперативу «Рій» (Львів, Холм, 1926-1944 pp.) (За матеріалами періодики) / Уляна Мовна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=Zuj-VPzGbCt8.
11. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. / Софрон Мудрий / . – Рим, 1990.
12. На увагу пасічників Холмщини // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 12 вересня. – Ч. 37.
13. Назарук О. За сокальським кордоном. З подорожі по Волині і Холмщині / Осип Назарук // Нова Зоря. – Львів. – 1938. – 9 жовтня. – Ч. 77.
14. Народа кооператорів Холмщини і Підляшшя // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 22 серпня. – Ч. 34.
15. Пасічництво в Україні // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 31 січня. – Ч. 5.
16. Подоляк М. З праці пасічної кооперації на Холмщині / М. Подоляк // Холмська земля. – 1943. – 17 січня. – Ч. 3.
17. Савич А. З діяльності Союзу Українських Кооператив у Холмі / Антін Савич // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 31 січня. – Ч. 5.
18. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення: монографія / За заг. ред. С. Гелея. – Львів, 2013.
19. Храпливий Є. Господарство Холмщини і Підляшшя / Євген Храпливий // Холмська земля. – Краків. – 1943. – 1 серпня. – Ч. 31.
20. Фур І. Українська кооперація на Холмщині за німецької окупації, 1939-1944 / І. Фур // Надбужанщина, Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмщина і Підляшшя : іст.-мемуар. зб. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1989. – Т. 2.
21. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові. – Ф. 406. – Оп. 1. – Спр. 121.

REFERENCES

1. Borovskij, M., (1993), Bdzilnyctvo, Encyklopedia ukrainoznavstva, T. 1, Lviv, Ukraine.
2. Verbova, O., (2009), Nacionalnyj ruch na zachidnoukrainskykh zemliach vprodovz 1848-1944 rokiv, Lviv, Ukraine.
3. Za ekonomichnu rozbudovu Cholmszczyny i Pidlassia, Cholmska zemlia, 1943, 21 lutogo, № 8, Krakiv, Germany.
4. Za nove Pidlassia. Pidlaskyj souz kooperatyv, Cholmska zemlia, 1943, 21 lutogo, № 8, Krakiv, Germany.
5. Za rozbudovu cholmskoi kooperacii, Cholmska zemlia, 1943, 22 serpnia, № 32, Krakiv, Germany.
6. Kozakevych, E., Rozvytok ukrainskogo kooperatyvnogo ruchu v Polsci (1918-1939 pp.), [available at] www.soskin.info/ea.php?pokazol=20040209&n=2&y=2004.
7. Krajeva pasieczna koopertyva Rij v Cholmi, Ukrainyj pasiecznyk, Lviv, 1942, № 1.
8. Kuprianovych, G., (1999), Pryzabuta storinka istorii ukrainskoi kooperacii, ukainskyj kooperatyvnyj ruch na Cholmszczyni ta Pivdennomu Pidliassi u mizvojenyj period, IV miznarodnyj kongres ukrainciv, istoria, cz. II, Odesa-Kyiv-Lviv, Ukraine.
9. Maszkivsyj, V., Pidlassia – ukrainska zemlia, Cholmska zemlia, 1943, 4 lypnia, № 27, Krakiv, Germany.
10. Movna, U., Dijalnist pershogo ukrainskogo pasiecznyckogo kooperatyvu Rij (Lviv, Cholm, 1926-1944 rr.) (Za materialamy periodyky) // [available at] http://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=Zuj-VPzGbCt8.
11. Mudryj, S., (1990), Narys istorii Cerkvy v Ukraini, Rym, Italy.
12. Na uvagu pasiecznykam Cholmszczyny, Cholmska zemlia, 1943, 12 veresnia, № 37, Krakiv, Germany.
13. Nazaruk, O., Za sokalskym kordonom, z podorozi po Volyni i Cholmszczyni, Nova Zoria, 1938, 9 zovtnia, № 77, Lviv, Poland.
14. Narada kooperatoriv Cholmszczyny i Pidlassia, Cholmska zemlia, 1943, 22 serpnia, № 34, Krakiv, Germany.
15. Pasiecznyctvo v Ukraini, Cholmska zemlia, 1943, 31 sicznia, № 5, Krakiv, Germany.
16. Podoliak, M., Z praci pasiecznoi kooperatyvy na Cholmszczyni, Cholmska zemlia, 1943, 17 sicznia, № 3, Krakiv, Germany.
17. Savycz, A., Z dijalnysty Souzu Ukrainських Kooperatyv u Cholmi, Cholmska zemlia, 1943, 31 sicznia, № 5, Krakiv, Germany.

18. Spozyvcza kooperacia Ukrainy, vid zarodzennia do siogodennia, monografia, za zag. red. S. Geleja, (2013), Lviv, Ukraine.
19. Chraplyvy, E., Gospodarstvo Cholmszczyny i Pidlassia, Cholmska zemlia, 1943, 1 serpnia, № 31, Krakiv, Germany.
20. Fur, I., (1989), Ukrainska kooperacia na Cholmszczyni za nimeckoi okupacii, 1939-1944, Nadbuzanszczyna, Sokalszczyna, Belzszczyna, Radehivszczyna, Kamineczczyna, Cholmszczyna i Pidlassia, ist. – memuar. zb., Nu-York, Paryz, Sydnej, Toronto, T. 2.
21. Centralnyj Derzavnyj Archiv Ukrainy u Lvovi, f. 406, op. 1, spr. 121.